

УДК 341.944

DOI <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2024.06.41>

ІНСТИТУТ НЕДОГОВІРНИХ ЗОБОВ'ЯЗАНЬ В ЄВРОПЕЙСЬКІЙ СИСТЕМІ ПРАВА ТА УКРАЇНІ: ПОРІВНЯЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА

Лугина Є.Ю.,

ЗВО 3-го курсу,

Національний університет «Чернігівська політехніка»

Кочина О.С.,

кандидат юридичних наук, доцент,

Національний університет «Чернігівська політехніка»

Лугина Є.Ю., Кочина О.С. Інститут недогівірних зобов'язань в європейській системі права.

Зазначено, що недогівірні зобов'язання належать до сфери регулювання національного та міжнародного права. Підкреслюється, що більша частина норм цивільного законодавства в європейських країнах присвячена підставам та умовам виникнення саме зобов'язальних правовідносин. Недогівірні зобов'язання описуються як група зобов'язальних правовідносин. Автори спостерігають, що попри різноманітність, недогівірні зобов'язання недостатньо регламентовані на міжнародному рівні та мало досліджені у науковому колі. Актуальною виступає мета наукового дослідження, що полягає в аналізі норм міжнародного приватного права в Європі та принципів, які регулюють сферу недогівірних зобов'язань, характеристиці основних способів вирішення колізій в міжнародному законодавстві європейських країн та встановленні значення процесу уніфікації норм міжнародного приватного права на рівні законодавства ЄС. Встановлено, що недогівірні зобов'язання вирізняються від догівірних тим, що передбачити всі підстави їх виникнення неможливо, адже вони виникають без угоди чи договору між особами, що в них вступають. Підкреслено той, факт, що недогівірні зобов'язання вважаються найдавнішим видом правовідносин, закріпленим у законі, адже однією із підстав їх виникнення є делікти. У сучасних правових нормах розрізняють два види недогівірних зобов'язань: деліктні зобов'язання та квазиделікти. Наведено перелік підстав виникнення недогівірних зобов'язань, що регламентовані в законодавстві зарубіжних країн та України. Увагу авторів зосереджено на проблемі колізій норм міжнародного права щодо регулювання недогівірних зобов'язань, яка виникає внаслідок того, що інститут недогівірних зобов'язань із плином століть розвивався в кожній країні індивідуально відповідно до її право-

вих звичаїв та суспільних норм. Здійснено характеристику основних прив'язок або формул прикріплення, що допомагають на основі певних юридичних підстав визначити поширення права тієї чи іншої держави на врегулювання суспільних відносин за наявності певних колізій. Акцентовано на тому, що саме відсутність єдиного порядку вирішення колізій щодо недогівірних зобов'язань в міжнародному праві стала причиною процесу уніфікації міжнародних норм у цій сфері, але в Європі цей процес запустився відносно нещодавно, та зазнав кілька невдач. Зроблено висновок, що на сьогодні немає чіткої уніфікованої системи правових норм, що регулюють недогівірні зобов'язання, на відміну від догівірних. Було розглянуто такі важливі документи, як: DCFR, Регламент ЄС № 864/2007 щодо права, яке застосовується до недогівірних зобов'язань (Регламент «Рим II») та Принципи європейського деліктного права, сформовані Європейською групою деліктного права.

Ключові слова: цивільне право, недогівірні зобов'язання, делікти, міжнародне приватне право, колізійні прив'язки.

Luhyna E., Kochyna O. Institute of non-contractual obligations in the European legal system.

It is noted that non-contractual obligations belong to the sphere of regulation of national and international law. It is emphasized that most of the norms of civil legislation in European countries are devoted to the grounds and conditions for the emergence of binding legal relations. Non-contractual obligations are described as a group of legal obligations. The authors observe that, despite the diversity, non-contractual obligations are not sufficiently regulated at the international level and little researched in the scientific community. The goal of the scientific research is relevant, which consists in the analysis of the norms of private international law in Europe and

the principles that regulate the sphere of non-contractual obligations, the characteristics of the main methods of conflict resolution in the international legislation of European countries, and the establishment of the significance of the process of unification of the norms of private international law at the level of EU legislation . It has been established that non-contractual obligations are distinguished from contractual obligations by the fact that it is impossible to predict all the reasons for their occurrence, because they arise without an agreement or contract between the parties entering into them. The fact that non-contractual obligations are considered to be the oldest type of legal relationship enshrined in law is emphasized, because one of the reasons for their occurrence is torts. In modern legal regulations, two types of non-contractual obligations are distinguished: delict obligations and quasi-delicts. The list of grounds for the occurrence of non-contractual obligations, which are regulated in the legislation of foreign countries and Ukraine, is given. The authors' attention is focused on the problem of conflicts of norms of international law regarding the regulation of non-contractual obligations, which arises as a result of the fact that the institution of non-contractual obligations has developed over the centuries in each country individually in accordance with its legal customs and social norms. A characterization of the main bindings or attachment formulas was carried out, which help, on the basis of certain legal grounds, to determine the extent of the right of one or another state to regulate social relations in the presence of certain conflicts. It is emphasized that the lack of a single procedure for resolving conflicts regarding non-negotiable obligations in international law caused the process of unification of international norms in this area, but in Europe this process started relatively recently, and suffered several failures. It was concluded that today there is no clear unified system of legal norms regulating non-contractual obligations, unlike contractual ones. Such important documents as: DCFR, EU Regulation No. 864/2007 on the law applicable to non-contractual obligations (Rome II Regulation) and Principles of European Tort Law formed by the European Tort Law Group were considered.

Key words: civil law, non-contractual obligations, torts, private international law, conflict of laws.

Постановка проблеми. Зобов'язальні правовідносини є важливою сферою регулювання національного та міжнародного права. Їх виникнення зумовлене різними факторами, а сторони цих відносин набувають відповідних прав та обов'язків. Серед усіх норм, що містяться в цивільному законодавстві більшості держав Єв-

ропи, основну частину займають саме ті, що встановлюють підстави та умови виникнення зобов'язань. Як окремий вид цих правових відносин визнаються недоговірні зобов'язання, які зокрема включають зобов'язання із завдання шкоди. Ця велика група правовідносин є значно різноманітнішою за договірні зобов'язання. Але правове регулювання цих правовідносин залишається недосконалим навіть на міжнародному рівні. До того ж наукові дослідження у цій сфері також не є дуже поширеними.

Мета дослідження. Здійснити аналіз норм європейського приватного права, зокрема принципів, які регулюють сферу недоговірних зобов'язань, охарактеризувати основні способи вирішення колізій в міжнародному законодавстві європейських країн та встановити значення процесу уніфікації норм міжнародного приватного права щодо недоговірних зобов'язань на рівні законодавства ЄС.

Стан опрацювання проблематики. Попри помітно невелику увагу у науковому колі до недоговірних зобов'язань в міжнародному праві, цій темі присвячували свої дослідження: Я.В. Барвенко, А.С. Довгерт, В.І. Кисіль, К.В. Мануїлова, К.І. Спасова, І.О. Трощенко, О.Ю. Цибульська. Хоч колізії у міжнародному праві є популярною темою досліджень, колізійне врегулювання недоговірних зобов'язань розглядається невеликою кількістю науковців. Однак, дана тема є актуальною, адже сьогодні спостерігається процес зближення законодавства ЄС та України. Комплексне дослідження недоговірних зобов'язань в європейському праві дозволить розкрити теоретичні та практичні аспекти даної проблеми.

Виклад основного матеріалу. У сучасній системі права більшості країн Європи сформувався принцип поділу зобов'язальних правовідносин на основі підстави їх виникнення на дві основні групи. Перша – договірні зобов'язальні відносини. Підставою виникнення зобов'язань в даному випадку виступає договір, в якому виражається воля його сторін. Перелік, умови та порядок таких договорів часто закріплюється в цивільному законодавстві. Договір або угода є основною підставою виникнення права однієї особи вимагати виконання зобов'язання, та виникнення зустрічного обов'язку іншої сторони це зобов'язання реалізувати. Друга група зобов'язань – недоговірні.

Цей вид зобов'язальних правовідносин вирізняється тим, що передбачити всі підстави їх виникнення неможливо, адже вони виникають без угоди чи договору між особами. Саме цей вид зобов'язань вчені називають найдавнішим, що був закріплений у законі, адже однією із підстав їх виникнення є делікти – завдання шкоди, що породжує обов'язок її відшкодувати. Інститут

недоговірних зобов'язань був відомий ще в праві Стародавнього Риму. Тогочасні законодавці розрізняли такі недоговірні зобов'язання як деліктні (зобов'язання через завдання шкоди), квазіделіктні (наприклад зобов'язання відшкодування шкоди, завданої іншою особою) та квазідоговірні (зобов'язання з ведення справ іншої особи без її доручення) [1, с. 7]. Першою згадкою про недоговірні відносини служить Закон XII таблиць, створений приблизно у 451-450 р. до н.е. Саме в ньому вже визнавалися такі види деліктів, як образа, крадіжка, майнова шкода, обман кредиторів та ін. Сьогодні ж ми можемо підтвердити, що такі ж делікти відображені в цивільному праві більшості країн Європи.

Однак не зважаючи на те, що генеза недоговірних зобов'язань торкається стародавніх часів, в сучасному праві не було вироблено єдиного поняття, яке б слугувало для визначення цього виду зобов'язальних правовідносин. Оцінюючи сучасне законодавство у цій сфері цивільних відносин, можна виділити спільну рису, яка дозволяє виокремити недоговірні зобов'язання як окрему систему зобов'язальних відносин. Цією рисою, як вже згадувалося вище, є відсутність договору між сторонами, який би свідчив про будь-яку домовленість між ними. Відсутність договору у цих зобов'язаннях означає, що їх виникнення зумовлене односторонніми правочинами, як-от, завдання шкоди, оголошення конкурсу тощо [2, с. 210]. На основі таких знань про недоговірні зобов'язання, можна зробити висновок, що це правовідносини, які виникають на основі правомірних або неправомірних односторонніх діянь особи, які вимагають узгодження волі між сторонами, що полягає у праві однієї особи вимагати виконання певних обов'язків від іншої.

Через різноманітність односторонніх правочинів, через які можуть виникати зобов'язання, недоговірні зобов'язання поділяють на такі, що виникають із завдання шкоди неправомірними діяннями (деліктні зобов'язання), та такі, які виникають із правомірних дій (квазіделікти) [1, с. 7]. У Європі кожна країна встановлює власні юридичні факти, що слугують виникненню недоговірних зобов'язань. Окрім деліктів, які найбільше вирізняються через наявність шкоди, передбачають такі підстави: безпідставне збагачення (*condictio sine causa*), ведення чужих справ без доручення (*negotiorum gestio*), *culpa in contrahendo* (в перекладі – помилка в договорі, тобто переддоговірна відповідальність) і т.д. Ці підстави закріплені і в цивільному законодавстві України. Особливими підставами недоговірних зобов'язань наділено законодавство окремих європейських країн, наприклад у Великій Британії регулюється питання дифамації, тобто поширення неправдивої інформації, що шкодить

честі та гідності людини, а у Австрії – недобросовісна конкуренція. В Україні своєю чергою Цивільний кодекс містить положення про публічну обіцянку винагороди, рятування життя та здоров'я особи, створення загрози життю, здоров'ю або майну тощо [3].

Внаслідок того, що інститут недоговірних зобов'язань із плином століть розвивався в кожній країні індивідуально відповідно до її правових звичаїв та суспільних норм, сьогодні актуальною є проблема колізій недоговірних зобов'язань, коли вони включають іноземний елемент. Розбіжності у законодавчому регулюванні викликають такі випадки, коли важко визначити за правом якої держави буде вирішуватися порядок виконання зобов'язань. Прикладами таких ситуацій є завдання шкоди іноземцем на території іншої держави, рятування судом майна іншої держави тощо. У подібних випадках країни змушені застосовувати принципи міжнародного приватного права щодо вирішення колізій між правом держав, або так звані прив'язки. Прив'язки або формули прикріплення як інститут міжнародного права допомагають на основі певних юридичних підстав визначити поширення права тієї чи іншої держави на врегулювання суспільних відносин за наявності певних колізій.

Найбільшого поширення на рівні національного та міжнародного права набуло застосування прив'язки до місця вчинення правопорушення. Цей принцип загальновідомий у своєму латинському формулюванні як *lex loci delicti commissi*. Це правило виникло на розумінні того, що делікт пов'язаний з соціально-економічними, правовими умовами, яких він відбувся. У цьому принципі виражаються внутрішні зв'язки делікту із правопорядком, який діє на місці його вчинення. *Lex loci delicti commissi* застосовується не тільки в правових системах Європи, але навіть ефективно застосовується в латиноамериканських країнах. Проте навіть попри нескладний зміст, дане правило застосовується неоднаково, а саме розрізняють: повне дотримання, кумулятивне застосування з іншими принципами, виняткове застосування [4, с. 461].

Даний принцип не можна вважати універсальним, зокрема через те, що існують випадки, коли відсилатися до місцевого закону неможливо. Наприклад, коли шкода була завдана у відкритому морі, повітряному просторі тощо. Тому поряд з цим принципом в міжнародному праві діють також певні альтернативи.

Lex loci delicti commissi може поступитися принципу «найбільш тісного зв'язку», оскільки сутність другого полягає в тому, що обставини виникнення зобов'язання тісно пов'язані з іншою країною, аніж тією, де відбувся делікт.

Також замість прив'язки до місця вчинення делікту застосовують принцип *lex voluntatis*, яким передбачається можливість сторін самостійно визначати право якої держави вони бажають застосувати для врегулювання обов'язку виконати зобов'язання. У деяких країнах (Німеччина, Італія, Туніс, Естонія, Венесуела) даний принцип наділяє саме потерпілу особу можливістю обирати відповідно до якого законодавства вона може вимагати виконання зобов'язання. Водночас у законодавстві інших держав (Швейцарії, Австрії, Грузії, Вірменії) така можливість надається обом сторонам зобов'язальних правовідносин.

Не менш відомим є принцип *lex fori* або «закон суду». Він полягає у тому, що при вирішенні недовірних зобов'язань суд керується лише нормами тієї держави, в якій він діє. Часто даний принцип застосовується у разі перевищення відповідальності, передбаченої законом суду, іноземним правом. Такий принцип був закріплений у Законі України «Про міжнародне приватне право» [5, с. 59].

Підсумовуючи вище викладене, необхідно зазначити, що згадані нами колізійні принципи не становлять вичерпного переліку колізійних методів врегулювання недовірних зобов'язань, що регламентовані в законодавстві різних європейських держав. Зважаючи на багатоманітність підстав виникнення недовірних зобов'язань, у законах закріплюється відповідний ряд методів їх регулювання, що є досить великим. Так, на міжнародному рівні щодо колізій правових норм застосовують принципи *lex domicilii* (закон місця проживання особи), *lex rei sitae* (закон місцезнаходження речі), *lex loci contractus* (закон місця вчинення договору), *lex loci solutionis* (закон місця виконання зобов'язання), *lex venditoris* (закон країни-продавця) та багато інших.

Відсутність єдиного порядку вирішення колізій щодо недовірних зобов'язань в міжнародному праві стала причиною процесу уніфікації міжнародних норм у цій сфері. Саме уніфікація мала б посприяти більшості проблем, що стосуються недовірних зобов'язань з іноземним елементом. Однак в Європі цей процес запустився відносно нещодавно, та зазнав кілька невдач. Сьогодні складно робити висновок про наявність уніфікованої системи правових норм, що регулюють недовірні зобов'язання, на відміну від договірних. Однак певні важливі кроки в цьому напрямку було зроблено.

Передусім уніфікація переважно торкнулася саме колізійного права. Колізійні методи вирішення недовірних зобов'язань було розподілено за галузевою ознакою. Так, ті принципи, які вже згадувалися вище, в сучасній системі європейського права класифіковано на три гру-

пи: загальні, тобто такі, що застосовується не лише для врегулювання недовірних відносин, а для міжнародного приватного права загалом, ними є принципи *lex loci delicti commissi*, *lex loci contractus*, *lex fori* та ін.; друга група – транспортні прив'язки, що стосуються місця відправлення вантажу, права країни транзиту тощо; третю групу становлять принципи, що стосуються окремих видів перевезень, наприклад морських чи залізничних [4, с. 462-463].

Уніфікація принципів міжнародного приватного права в частині недовірних зобов'язань підтверджується ухваленням певних нормативних актів, що сприяють їх реалізації. Такими актами є Проєкт загальної довідникової схеми, що включає принципи, поняття та модельні норми європейського приватного права (далі – DCFR). У його розробці брали участь вчені країн Європейського Союзу і складається він з трьох частин. Переважна більшість норм цього документу стосується договірних зобов'язань. Але певна частина уваги його авторів була приділена недовірним зобов'язанням, оскільки згадуються такі випадки, як безпідставне збагачення, завдання шкоди іншій особі, вчинення дій в інтересах іншої особи без її доручення. Також базові положення про зобов'язання частини третьої DCFR, які включають загальні модельні правила та поняття, сприяють гармонізації національного законодавства з міжнародними нормами [6, с. 179-180].

Іншим важливим актом у праві ЄС є Регламент ЄС № 864/2007 щодо права, яке застосовується до недовірних зобов'язань (Регламент «Рим II») (далі – Регламент). Саме з ухваленням Регламенту вдалося здійснити великий прорив в уніфікації норм, що стосуються колізійного регулювання недовірних зобов'язань. Даний акт був прийнятий у 2007 році, та набув чинності у 2009 році. Його дія поширюється на всі держави-членів ЄС. Виняток становить Данія, яка згідно з Протоколом «Про позицію Данії» не є стороною цього міжнародного акту. Серед особливостей Регламенту виділяють такі: Регламент є актом прямої дії, має універсальний характер, охоплює широку сферу відносин, адже включає широке коло підстав виникнення недовірних зобов'язань, не обмежуючись лише цивільним правом. У Регламенті основним колізійним принципом визнано *lex voluntatis*, і разом з тим запропоновані гнучкі механізми врегулювання спорів, які поділяються на загальні й спеціальні. У загальному порядку передбачається порядок застосування принципів *lex voluntatis*, *lex loci damni*, *lex loci delicti commissi*. Винятки, де дані принципи не застосовуються, а натомість застосовуються спеціальні, становить спеціальний механізм колізійного регулювання [1, с. 9-10]. При цьому Регламент не містить визна-

чення недоговірних зобов'язань, попри те, що в ньому враховано чимало попередніх норм їх регулювання.

Також сучасному розвитку права ЄС притаманна уніфікація матеріальних норм недоговірних зобов'язань. Прикладом є Принципи європейського деліктного права, сформовані Європейською групою деліктного права. Принципи включають підстави виникнення деліктних зобов'язань, загальні підстави відповідальності за завдання шкоди, підстави звільнення від відповідальності та способи судового захисту. Дана уніфікація є частиною великого процесу створення єдиного цивільного кодексу ЄС [7, с. 534].

Наголошуючи на міжнародному регулюванні недоговірних зобов'язань в міжнародному приватному праві, частково згадувалися також норми цивільного законодавства України. Це обґрунтовується тим, що Україна прагне стати членом ЄС, що вимагає від неї гармонізації національного законодавства з правом ЄС. Цивільний кодекс України є основним національним джерелом цивільно-правових норм. Але визнаючи особливості цивільних правовідносин, що включають іноземні елементи, законодавством було прийнято Закон України «Про міжнародне приватне право». Сфера регулювання цього закону тісно пов'язана зі співпрацею з іншими країнами. Оскільки інтеграція України в Європу насамперед залежить і від стану правового регулювання міжнародних відносин нормами національного законодавства, пріоритетним завданням має бути поліпшення законодавства, усунення прогалів та колізій.

Висновки. Таким чином, недоговірні зобов'язання є одним із найдавніших інститутів цивільного права. Вони характеризуються широким колом підстав виникнення зобов'язань, зокрема таку групу, як делікти. Недоговірні зобов'язання слід розуміти як правовідносини, які виникають на основі правомірних або неправомірних односторонніх діянь особи, які вимагають узгодження волі між сторонами, що полягає у праві однієї особи вимагати виконання певних обов'язків від іншої. Сьогодні цей вид зобов'язань хоч і є предметом регулювання міжнародного приватного права, але попри розбіжності в національному законодавстві країн Європи, немає досконалого порядку вирішення правовідносин, що виникають із недоговірних підстав. Але позитивною тенденцією в праві ЄС є уніфікація норм колізійного регулювання та матеріальних правових норм. Наразі роль найбільш важливого нормативного акту відіграє Регламент «Рим II». Від подальшого процесу вдоско-

налення міжнародного законодавства у сфері приватних правовідносин залежить загальний розвиток права ЄС, тому в рамках необхідних для цього заходів наша держава має переглянути імплементацію норм Регламенту «Рим II» та здійснити кроки у її поліпшенні, щоб тим самим забезпечити більш гармонійний перехід до європейської системи права.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Троценко І.О. Уніфікація колізійних норм у сфері недоговірних зобов'язань в Європейському Союзі та законодавство України: автореф. дис. ... канд. юр. наук: 12.00.03 / Київський національний університет ім. Тараса Шевченка. Київ: 2019. 22 С.
2. Троценко І.О. Стан правового регулювання недоговірних зобов'язань у міжнародному приватному та цивільному праві України. *Правове регулювання економіки*. 2019. № 18. С. 208–216.
3. Міжнародне приватне право. Особлива частина: підручник / за ред. Довгерта А.С., Кисіля В.І. Київ: Алерта, 2013. URL: https://pidru4niki.com/1584072056767/pravo/mizhnarodne_privatne_pravo_osobliva_chastina (дата звернення: 25.10.2024).
4. Мануїлова К.В. Деякі колізійні питання зобов'язань із заподіяння шкоди у міжнародному приватному праві. *Міжнародні читання з міжнародного права пам'яті професора П.Є. Казанського: матер. третьої міжнар. наук. конф. (м. Одеса, 2-3 листопада 2012 р.)*. 2012. С. 460–463.
5. Барвенко Я.В. Дія принципу «Lex fori» в міжнародному приватному праві. 2021. URL: <https://dspace.onu.edu.ua/server/api/core/bitstreams/1a67fbfd-19d8-4974-bfe4-a32e3e1b84c9/content> (дата звернення: 25.10.2024).
6. Цибульська О.Ю. стандарти Європейського Союзу (DCRF) в сфері регулювання недоговірних зобов'язань та проблеми їх гармонізації в спадковому праві України. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету*. 2022. Випуск 74. С. 177–180.
7. Спасова К.І. Законодавство ЄС в сфері недоговірних зобов'язань. *Правові та інституційні механізми забезпечення розвитку держави та права в умовах євроінтеграції: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (20 травня 2016 р., м. Одеса)*. 2016. С. 533-534.